

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Терлиг-Ханнская средняя общеобразовательная школа
Муниципального района «Кызылтекий кожуун» Республики Тыва

«Согласована»
зам. директора по ВР
Ооржак, А.-Х.В.
Протокол №1
от «31» августа 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
внеурочной деятельности «Улусчу уаурлар»
(для 3-4 классов образовательных организаций)

Составила: Сотнам Айлан Федоровна
учитель начальных классов

с. Терлиг-Хая, 2023г.

Тыва чоннун бурунгу ужурларын болгаш чанчылдарынын өөрөдиринин 1-4 класстарга программазы

Тайылбыр бижик

1-4 класстарнын оореникчилеринге таарыштыр бижээн педагогика эртемнеринин кандидады Г.Д. Сундуйнун «Улусчу ужурлар» 1-2, 3-4 класстарга ооредилге-номчулга номнарынга, «Тыва чоннун бурунгу ужурларын болгаш чанчылдарын оорөдиринин» программазынга, этнограф, тоогу эртемнеринин доктору М.Б. Кенин-Лопсанын «Тыва чоннун бурунгу ужурлары» (1994) болгаш «Тыва чанчыл» (2000), Чап Чульдун «Улусчу педагогиканын ужук достери» деп ажилдарга ундезилеп тургускан.

Ук программа кижизидилгенин мозу-будуш болгаш патриотчу уг-шиинге хамааржыр.

М. Б. Кенин-Лопсанын «Тыва чонун бурунгу ужурлары» болгаш «Тыва чанчыл», Г.Д. Сундуйнун «Улусчу ужурлар», Чап Чульдун «Улусчу педагогиканын ужук достери» деп номнар амыдырал-биле сырый холбаалыг, тыва чоннун кедергей ханы уткалыг философиязын, чудулгезин, ёзу-чанчылдарын оореникчилерге чажындан тура синирип, оларны шинчилеп чорудары чугула.

Улусчу ужурлар дээрге ог-буленин, торел-болук улустун болгаш чоннун уруглар кижизидилгезинин дуржулгазы. Кандыг-даа чон тускай психологиялыг бодунун амыдыралынга дуушкен ажил-агыйлыг, ужурларлыг, ёзулалдарлыг. Тыва чон боду уруглар кижизидер арга-хоргалыг, улегер-чижектерлиг, педагогиктиг культуралыг. «Улусчу ужурлар» ал-бодувус, ог-булевис, аал-коданывыс, доргул-торелдеривис, чер-чуртувус, ажил-агыйывыс, культуравыс, а кол-ла чуул мозу-будужувус дугайында эртем-дир.

Ог-буле, школа – сырый харылзаалыг. Ог-буле, ада-огбе, торел-дос, улусчу ёзу-чанчылдарга уруг кижизиттинер, анаа хевирлеттинер, школага уламчылаар. Амыдыралда улусчу чанчыл-сагылгаларнын ёзулуг шыгжамырлары: шагаа, наадым болгаш тыва хуреш, аът чарыжы ёзулалдар, тыва аас чогаалынын бугу хевирлерин уругларга оларнын утказын хандыр билип алырын кижизидикчи башкы чедирер.

Ук программанын сорулгалары:

1. Ак сагыштыг, будуштуг медеделдиг, будуштуг кижини хевирлээри
2. Оореникчилерниторээн чонунун торел-болук ъхарылзаалары-биле таныштырар, чончу билиглерни, хоругларны, ёзуларны болгаш чанчылдарны билир, сагыыр, сайзырадыр кылдыр ооредир.
3. Оореникчилерни чоптуг сеткилге, арын-нуурлуг, топтуг-томаанныг, хундулээчел шынарларга кижизидер.
4. Ал-бодунга, ог-булезинге, торелдеринге, торээн черинге, ада-чуртунга чоок болурунга чанчыктырар.
5. Оореникчилернин угаан-медерелин, чуве шингээдирин, бот-башкарлырын, чогаадыкчы чоруун, бот-туружун бедик чадаже кодурери.
6. Чугаа-домактын, хеп-сыннын, аьш-чемнин ужурларын, чанчылдарын бяк сагыырын чедип алыр.

7. Чувени сагыш-сеткилинден магадап, сонuurгап, элдесинип, ооруп, чоргаарап, чок-ла болза човап, бядып, хомудап, кээргеп тургаш шингээдип алырын чедип алыр.

Улусчу уjurлар деп эртем 6 системниг программалардан тургустунган болгаш 6 чыл хуусаага чардынган:

1 кл – «Өг-буле»

2 кл – «Чанчылдарнын чаражы»

3 кл – «Кижиге болгаш бойдус»

4 кл – «Кижиге эш херек»

5 кл – «Бойдус болгаш улусчу уjurлар»

6 кл – «Кижиге – бойдустун дээди чаялгазы»

Программанын допчузу

1 кл. 33 шак.

Бирги чылдын кичээлдерини ундезини ог-буле, ажил-агый, торээн чер, торээн чурт дугайында эге билиглер болур. Торээн чурттун чедимчелиг, сайзырангай байдалы, бир-ле дугаарында, найыралдыг, ажил-агыйжы ог-буледен ол ышкаш карак кызыл чогаадыкчы, тургузукчу чоруктан эгелээр деп идея мында салдынган: чедимчелиг чурттаар дизе, ону бодун кызыл куш ундуруп ажилдап тургаш чедип алыр. Бирги класска уруглар торээн суурунун, кожуунунун, Тывазынын ажил-агыйы, аал-коданы, торел харылзаалары-биле, ол ышкаш анаа хамаарышкан чогаалдар-биле таныжар.

Патриотчу кижизидилге, хамааты кижинин чуртунга хулээлгелери, торээн чуртунга ынакшылды, чоргааралды овурап-хевирлээри, куруненин символдары-биле таныштырары (плакаттар, чуруктар, аянныг номчулгалар, слайдылар), торээн черинин тоогузу, оон алдарлыг кижилери, торээн чер дугайында аас чогаалынын материалдары.

Элээн уени номчулгаларже, янзы-буру экскурсияларже, ужуражылгаларже чарыыры кордунген.

Бир дугаар класстын ооредилге номун колдуунда башкы номчуп бээр. Видеоматериалды номчулга соонда коргузер болза таарымчалыг. Ырларны «дыннанар», «ырлажынар» дээнин барымдаалап ажыглаар.

Туннели. Ог-буле, ажил-агый, торээн чер, торээн чурт дугайында эге билиглерни оореникчи билген турар. Ог-булезинге, суртунга, торелдеринге ынак, оларны хундулеп билир кижиге болур.

2 класс. 34 шак.

Уругларны эвилен-ээлдек аажы-чан уjurларын сагырынга шуут ооредир.

Ийи дугаар класс оореникчилери этикет дугайында баштайгы билиишкинни: ог-булеге хой-ниити черлеринге бодун канчаар алдынарын, ол ышкаш эш-оору, таныыр-танывас кижилер аразынга сагыыр эвилен аажы-чан ужурларын шингээдир.

Бо чылдын кичээлдерин колдуунда практиктиг кылдыр эрттирзе чогуур.

Туннели. Эвилен-ээлдек аажы-чанныг кижиге бооп хевирлеттинер.

3 класс. 34 шак.

Кижиге биле бойдустун тудуш харылзаазын, бот-боттарынга хумагалыг болурун шингээдири. Мында бойдус календары, анаа хамаарышкан ажил-агый айтырыглары, бойдустун кайгамчык чаялгалары, унуштерге, дириг амытаннарага хамаарылга дээш оске-даа чуулдерни аас чогаалы-биле холбаан. Оон-биле чергелештир бойдуска каража дугайында база айтырыглар бердинген.

Бойдус дээрге, тываларны-биле, амылыг чуул, анаа хумагалыг болуру кижиге бурузунун хамааты херээ деп мында салдынган.

Туннели. Оореникчи бойдуска хумагалыг, унуштерни, дириг амытаннарны камгалап билип болур.

4 класс. 34 шак.

Кижиге торелгетенин янзы-буру аймак-сооктуг, дыл-домактыг, чурт-девискээрлиг, культуралыг чаялгазын барымдаалап тургускан. Мынаар Тыванын орус чурттакчыларындан эгелээш, кожа-холбээ, торел болгаш хары чоннар дугайында дыннадыгларны, оларны аас чогаалын, байырлалдарын, оюннарны киирген.

Бо курстун кол идеязы: кижиге дээрге чер бомбурзээнин чурттакчызы, чеже-даа ангы сооктуг, ангы дылдыг болза, оларнын ара-аразында эп-сеткилдиг чоруундан, кады ажилдажылгазындан, бот-боттарын билчиринден делегейнин тайбын сайзыралы дорт хамааржыр.

Туннел. Оске чоннар дугайында медээлерни билер, оларны-биле найыралдыг, эп-сеткилдиг болуру хевирлеттинер.

«Тыва чоннуң бурунгу ужурлары болгаш чаңчылдары» деп программаның календарь-темалыг планы. 1 класс

№	Темалары	план	факт
	Өг-буле		
1	Мээн суурум – Чодураа.		

2	Чодураа дугайында ыры.		
3	Тыва дугайында тоол.		
4	Тыва чурту.		
5	Төрөөн чурт дугайында кожамыктар.		
6	Тыва Республика, оон демдектери.		
	Бистин ог-булевис.		
7	Кады төрөөн кижилер.		
8	Ада төрели – алдын, ие төрели – мөнгун.		
9	Ада-ие дугайында улегер домактар.		
10	Кырган-ача биле кырган-авазын хундулээри.		
11	Чоок төрөл улус.		
	Өг – чурттаар оран-сава.		
12	Өг ужурлары.		
13	Өг ужурлары.		
14	Өгнун эт-севи.		
15	Өг-херекселдеринин ужурлары.		
16	Өг херекселдеринин дугайында тывызыктар.		
	Бистин бажынывыс.		
17	Бажын дугайында.		
18	Бажын – кижилернин кол эдилели.		
19	Эжик аксында идиктер.		
20	Оюн «Сайзана»		
	Аал дугайында		
21	Аал коданы.		
22	Аал ужурлары.		
23	Шайывыс.		
	Мал-маган – тываларнын амыдырыланын кол дозу		
24	Чурттун кол ажил-агыйы.		
25	Инек дугайында.		
26	Сарлык дугайында.		
27	Иви дугайында.		
28	Аът дугайында.		
29	Теве дугайында.		
30	Хой-өшкү дугайында.		
	Найыралдыг өг-бүле.		
31	Найырал – үнелиг чүүл.		
32	Күштүг чурт.		
33	Бистин Тыва. Найырал дугайында улегер домактар.		

«Тыва чоннун бурунгу ужурлары болгаш чанчылдары»

Календарь-темалыг планы. 2 класс.

№	Чанчылдын чаражы.	Шагы	Уези
	Чанчылдын чаражы		
1	Этикет.		
2	Ог-булеге ээлдек болуру.		

3	Назын хундузу.		
4	Чурттун торелдери.		
5	Ээлдек чугаа ужурлары.		
6	Эвилен аажы-чан дугайында улегер домактар.		
7	Таныжары.		
8	Таныштырары.		
9	Янзы-буру чугаа ужурлары (таныыры кижиге-биле).		
10	Танывазы кижиге-биле чугаа ужурлары.		
11	Кижинин даштыкы хевирин чугаа-биле дамчыдары.		
	Кижинин чаражы будужунде.		
12	Оол кижиге.		
13	Улегер домактар.		
14	Эр кижинин чангыс состуу.		
15	Кижиге нууру.		
16	Таныжылга.		
17	Кыс кижиге.		
18	Улегер домактар.		
19	Таварылгаларга бодалдар.		
20	Бичиге кижинин оске огже кирерде сагыыр ужурлары.		
21	Чагыг.		
22	Огге келген кижиниге хулээп алырынын ужурлары.		
23	Бажынга ужурлар.		
24	Шырай ужуру.		
25	Кылаш ужурлары.		
26	Шимчээшкин ужурлары.		
27	Чодуреринин ужурлары.		
28	Синмиреринин ужурлары.		
29	Азырарынын ужурлары.		
30	Оош эде берзе.		
31	Оске кижинин херекселинге дегбезинин ужурлары.		
32	Чанчыл чарашта – чоргаар, кижиге экиде – дыш.		
33	Суурга.		
34	Чогаадыг. Мен кандыг мен.		

«Тыва чоннун бурунгу ужурлары болгаш чанчылдары»

Календарь-темалыг планы. 3 класс.

№	Темалары	Шагы	Уези
	Бойдус чаяалгазы.		
1	Бойдуска тыва кижинин онзагай хамаарылгазы.		
2	Чер ужурлары.		
3	Аржаан ужурлары.		

4	Торээн суурум онзагай черлери.		
5	Ак-Довурак.		
6	Тыванын каас-чаражы.		
7	Бойдус халаптары.		
	Тыва кижинин унуш-озумелге хамаарылгазы.		
8	Онза ырлыг ураанхайлар.		
9	Ыяш ужурлары.		
10	Ыдык ыяштар.		
11	Ыяштарга чалбарыглар.		
12	Салгын кыйгылары.		
13	Тываныны чем унуштери.		
	Чуглуг куштар.		
14	Куштар дугайында.		
15	Куштар-медээчилер.		
16	Ыдык сурлуг куштар.		
17	Камгалалдыг куштар.		
18	Дуруяалар - эжеш куштар.		
	Танды кежии		
18	Тыванын ан-мени.		
19	Анчы кижинин сагыыр ужурлары.		
20	Анчынын чалбарыы.		
	Чыл, ай, хонук саналгазы.		
22	Чыл календары.		
23	Чылдар аттарын улээни.		
24	Ай санаашкыны.		
25	Хонук санаашкыны.		
26	Хун дугайында.		
27	Хун дуртунун санаашкыны.		
	Ак-кок хемнин кижилери.		
28	Суг – амыдыралдын судалы.		
29	Тоолчургу чугаалар.		
30	Чаашкын чагдылары.		
	Бойдус магадылалы.		
31	Чоннун эвериглери.		
32	Хайгаарал кыдыраажы.		
33	Бойдус камгалалы.		
34	Тыва – бистин торээн чуртувус.		

«Тыва чоннун бурунгу ужурлары болгаш чанчылдары»

Календарь-темалыг планы. 4 класс.

№	Темалары	план	факт
1	Кирилде кичээл.	04.09	
2	Делегейнин чоннары.	11.09	
3	Бистин чангыс чер чурттугларывыс.	18.09	
4	Орус улустун оюннары.	25.09	
5	Кожа-холбээ чоннар.	02.10	
6	Эртемниг оол.	09.10	

7	Улустун тоолдары.	16.10	
8	Байырлалдар дугайында.	23.10	
9	Бугу делегей байырлалдары.	06.11	
10	Россия Федерациязынын хоойлужуткан байырлалдары.	13.11	
11	Тыва Республиканын хоойлужуткан байырлалдары.	20.11	
12	Кызаа байырлалдар.	27.11	
13	Хуу байырлалдар.	04.12	
14	Шажынчы байырлалдар.	11.12	
15	Улусчу байырлалдар.	18.12	
16	Цагаан сар.	25.12	
17	Шагаа.	15.01	
18	Чыл пазы.	22.01	
19	Тун-пйрам.	29.01	
20	Сурхури.	05.02	
21	Масленица.	12.02	
22	Пасха.	19.02	
23	Торелдер хуну.	26.02	
24	Рождество хуну	05.03	
25	Ртвели.	12.03	
26	Ховен байырлалы.	19.03	
27	Манас.	02.04	
28	Олонхо.	09.04	
29	Маланка.	16.04	
30	Наврус.	23.04	
31	Татьянанын хуну.	30.04	
32	Хун уткууру.	07.05	
33	Тюльпаннар байырлалы.	14.05	
34	Иван Купаланын байырлалы.	21.05	